

Milica Kacin Wohinz

Knez nadškof Frančišek Borgia Sedej in primorski Slovenci po prvi svetovni vojni

Za Goriško škofijo je goriški zgodovinar Luigi Tavano zapisal, da je bila med dvema vojnama v okviru italijanske Cerkve "izjemna škofija", saj je bila ena od "najbolj kritičnih in najbolj mučnih cerkvenih pojavov v Evropi med dvema vojnama".¹ Razlogi izhajajo iz dejstva, da je Julijska krajina, z njo Primorska in Goriška, po prvi vojni pripadla Italiji. Samo dejstvo priključitve novih ozemelj za Cerkev ne bi bilo sporno, glede na to, da so bili italijanski duhovniki in verniki patrioti, slovenski pa lojalni, tako kot Avstriji, za ceno ohranitve jezika, kulture in tradicij. Toda Italija na nove province, naseljene s prebivalstvom neitalijanske narodnosti, ni bila pripravljena. Bila je liberalna in antiklerikalna država, kar se je pokazalo že med prvo svetovno vojno, ko je na zasedenem ozemlju Goriške internirala 40 furlanskih duhovnikov. Lokalni italijanski liberalizem se je že pod Avstrijo tolkel zoper močnejši krščanskosocialni tabor, po vojni se je ta boj spojil z bojem proti slovanski stvarnosti. Italijanska centralizirana država je bila brez izkušenj z narodnimi manjšinami ter njihovimi predvojnimi avtonomijami. Nove pokrajine – Nuove provincie – so torej prešle iz enega kulturnega in upravnega sistema v popolnoma različnega: italijanskega. V habsburški monarhiji je imela Cerkev avtonomijo, škofo je imenoval cesar, duhovniki so sodelovali v gospodarskem, socialnem in kulturnem civilnem življenju. Italija, ki je bila popolnoma centralizirana država, pa je bila s Svetim sedežem v sporu, torej izrazito laična država. Za italijansko liberalno vladavino so bile manjšine zgolj politično-upravni problem ne pa tudi kulturni. Soočeni sta bili torej dve socialni in zgodovinski stvarnosti, spopadla sta se dva svetova ali dve etnični skupnosti. Italijanizacijo slovenskega in hrvaškega prebivalstva, ki so ga imeli za amorfno, nacionalno neartikulirano maso in so ga zato poimenovali kar "slavi" ali "allogeni", je narekovalo mišljenje, da gre za zaščito italijanskih interesov na vzhodni meji, na meji, ki je predstavljala odskočno desko za prodor na Balkan. Vsak protislovanski ukrep naj bi bil torej upravičen, saj jim je šlo za nacionalno bonifikacijo in neodtujljivo pravico Italije do novo pridobljenega ozemlja. Spopad se je, seveda, zaostрил s fašizmom, ki se je prav zato, da bi na liniji protislovanstva in protiboljševizma branil vzhodna vrata Italije proglasil za "fascismo di frontiera". Fašistični režim je asimilacijsko raznarodovalno politiko uzakonil in jo izvajal nasilno. Slovenci in Hrvati so bili za italijanske oblasti v začetku "tujci", pozneje, ko so se upirali pa "sovražniki". Oznake austrijakantstvo, slavofilstvo, slavocomunismo so namreč italijanskim oblastem pomenile ogrožanje državnih interesov in celo izdajstvo.

¹ Luigi Tavano, *Gorizia: una diocesi anomala nella storia della Chiesa in Italia (1918–1947)*, Ricerca storica e chiesa locale in Italia – Risultati e prospettive, Roma 1994, str. 502.

V Gorici je bil sedež škofije, pa tudi nadškofije; obema je od 1906. leta načeloval Cerk-ljan, monsignor Frančišek Borgia Sedej.² Nadškofija je poleg goriške škofije obsegala še tržaško-koprsko, poreško-puljsko, krško in ljubljansko škofijo. Italijanska vojska je leta 1918, v skladu z določili premirja in londonske pogodbe, zasedla štiri škofije, le večji del ljubljanske je prešel v Kraljevino SHS. Po priključitvi Julijske krajine h Kraljevini Italiji leta 1921 pa je rapalska meja tudi krško škofijo prepustila Jugoslaviji, toda od ljubljanske škofije je Italiji pripadal idrijski, vipavski, postojnski in trnovsko-ilirskobistriški dekanat, od celovške škofije pa trbiški. Ves ta obmejni pas je prevzela v cerkveno upravo goriška škofija. Šele leta 1932 je Sveti sedež tudi uradno priključil te dekanije h goriški škofiji. Po rimski pogodbi leta 1924 med Italijo in Jugoslavijo, ki je tudi Reko prepustila Italiji, je bila ustanovljena še reška škofija, ki je bila neposredno podrejena Svetemu sedežu. K tej je pripadal tudi slovenski trnovsko-ilirskobistriški dekanat.

Po statistiki, ki so jo slovanski duhovniki poslali v spomenici papežu leta 1920, je pred prvo vojno v treh škofijah, ki so pripadle Italiji prebivalo 507 116 Jugoslovancev (v teh dokumentih so večkrat zapisani kot Jugoslovani namesto Slavi, kot so jih označevale obla-sti) in 307 470 Italijanov (to število očitno ne upošteva tudi Furlanov), izmed 423 župnij jih je bilo 308 jugoslovanskih, 55 mešanih in 60 italijanskih. Od tega je bilo v goriški škofiji 125 slovenskih, 9 mešanih in 57 italijanskih.³ Dejansko je po ljudskem štetju leta 1910 pripadlo Italiji 327.230 prebivalcev s slovenskim pogovornim jezikom (v Beneški Slove-niji je bilo 1921 naštetih 34.000) in 152.500 s hrvaškim. Leta 1931 je bilo, po podatkih nadškofa Sedeja, v goriški škofiji 327 000 vernikov, od tega 183 000 Slovencev in 144 000 Italijanov; duhovnikov je bilo 295, od tega 48 redovnikov, 18 slušateljev teološkega semenišča in 132 dijakov malega semenišča v Gorici.⁴

Cerkvena organizacija je ostala pod Italijo enaka, kakršna je bila v Avstro-ogrski. To dejstvo je že samo po sebi motilo italijanski lokalni nacionalizem, saj je predstavljalo veliko oviro za poenotenje uprave novih pokrajin z državnimi institucijami. Že vojaška zasedbena uprava je v letih 1918 do 1920 posegla v cerkvene razmere in v skladu z laično državno ureditvijo spremenila pouk verske vzgoje v šoli v fakultativni predmet. Posebej je italijansko oblast motilo dejstvo, da so bili škofje v treh, od štirih, zasedenih škofijah slo-venskega rodu. V tržaško-koprski škofiji Andrej Karlin, na začasno zasedenem Krku Anton Mahnič, v goriški škofiji Sedej, ki je bil povrh še nadškof. Le poreško-puljski škof Trifone

² O nadškofu Sedeju in goriški škofiji obstaja bogata literatura. Najbolj celovito je bil Sedej obravnavana simpoziju Slovenske teološke akademije v Rimu, septembra 1986. Dvaindvajset referatov je objavljenih v zborniku Sedejev simpozij v Rimu, Celje 1988. Na slovenski strani je nadškofov življenjepis objavil nečak dr. Josip Sedej, pravnik v Zagrebu, 1971. leta, v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu pa Franc Kralj (12.–13. snopič). Posebne razprave mu je posvetil goriški zgodovinar duhovnik Luigi Tavano, poleg omenjene še: *La Chiesa goriziana fra autonomia e inserimento (1929–34)* v: *I Cattolici isontini nel XX secolo*, II, Gorizia 1982. V širšem okviru primorske cerkvene zgodovine ga obravnava Rudolf Klinec, *Primorska duhovščina pod fašizmom, GMD, Gorica 1979* in *Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe, Gorica 1967*. Članke je objavil dr. Ivo Juvančič v *Goriškem letniku 1974* in *Znamenjih 1976*. O preganjanju Sedeja sem objavila nekaj dokumentov v *Idrijskih razgledih* leta 1970 (št. 3), nato razpravo na Sedejevem simpo-ziju in v *Primorskih srečanjih* 1986 (št. 64–66) v širšem kontekstu primorske politične zgodovine mu je posvečeno poglavje v knjigi *Prvi antifašizem v Evropi, Koper 1990*. Za čas italijanske okupacije obravnava slovensko Cerkev in Sedeja Angelo Visintin, *L'Italia a Trieste, L'operato del Governo italiano nella Venezia Giulia 1918–19*, LEG 2000, njegova pisma sv. Sedežu v tej dobi pa je objavil A. Scottà 1994. Tristano Matta je objavil: *Come si sostituisce un vescovo. Aspetti dell'italianizzazione nella Arcidiocesi di Gorizia* v *Quale-storia*, 1983, št. 3.

³ *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa sede 1918–1922*, a cura di Antonio Scottà, edizioni LINT, Trieste, 1994, str. 160.

⁴ L. Tavano, Gorizia, n.d., str. 500.

Pederzolli je bil italijanskega rodu in se je brez težav sprijaznil z asimilacijskimi nameni nove italijanske oblasti. Da so bile cerkvene razmere v novih pokrajinah Italije silno težavne pričajo prav odstopi ali odpoklici škofov, tudi italijanskih. Mahniča so okupacijske oblasti internirale že 1919. leta; Karlina je moral Sveti sedež odpoklicati leta 1920, potem ko so lokalni nacionalisti dvakrat razdejali njegov sedež. Odstopil je že leta 1923 tudi Karlinov naslednik italijanski škof Angelo Bartolomasi, ker so ga napadali fašisti zaradi pritožbe papežu in vladi nad fašističnim nasiljem ob volitvah leta 1921; leta 1934 je bil odpoklican tudi Bartolomasijev naslednik, nekdanji Sedejev tajnik, monsignor Luigi Fogar, ker se je zavzemal za jezikovne pravice vernikov v liturgiji. Le proti goriškemu nadškofu Sedeju so bile državne oblasti dokaj nemočne, saj je gibanje za njegovo odstranitev trajalo celih 12 let, skoraj do njegove smrti konec leta 1931.

Slovenska historiografija je enotnega mnenja, da je slovenska in hrvaška Cerkev v Italiji odigrala odločilno vlogo pri vzdrževanju narodne zavesti in kulture, kar je pomenilo odpor italijanski – fašistični raznarodovalni politiki. To vlogo je imel Zbor svečenikov sv. Pavla, obnovljen leta 1920 z istoimenskim glasilom, ki je vključeval okrog 300 slovenskih in hrvaških duhovnikov. Poleg duhovnega pastirstva je Zbor vzdrževal tudi civilno vlogo duhovnika na vseh področjih življenja. Slovenski duhovniki so bili torej organski pastirji, kot jim pravi Tavano, tako kakor v prejšnji avstrijski državi. Toda prav Tavano, ki je podrobno raziskal zgodovino goriške škofije, očita slovenskim ali jugoslovanskim zgodovinarjem, da omejujemo duhovniško aktivnost na področju ohranjanja narodne individualnosti z nacionalnimi motivi, medtem ko so bili, po njegovem, ti motivi globalni, predvsem verske narave, ker je bilo pač treba ohraniti zvestobo Evangeliju. S tem ko so branili nacionalne pravice vernikov v liturgiji in verouku so branili tudi vero, saj je zaradi fašističnega pritiska na slovensko Cerkev, na izganjanje slovenske molitve, pridige in pesmi iz cerkva, grozil razkol. Izguba vernikov pa je odpirala pot vplivu komunistične propagande, ki je bila med primorskimi Slovenci ob koncu vojne in v naslednjih letih vedno učinkovita. S takimi argumenti je zlasti tržaško-koprski škof Fogar dolga leta obvladoval pritiske istrske fašistične hierarhije. Dejstvo pa je, da je italijanska oblast prav zato preganjala slovenske in hrvaške duhovnike, ker je v njih videla zadnji okop pred italijansko penetracijo. Že okupacijska uprava jih je imela pod posebnim nadzorom, tako kot učitelje, ker so predstavljali jedro in kontinuiteto predvojnih političnih sil in sicer duhovniki krščansko-socialne, učitelji pa narodnoliberalne stranke. Zato jih je v letih 1918 in 1919 več sto internirala na Sardinijo, med njimi, kot rečeno, tudi krškega škofa Mahniča. Fašistični režim je pritisk na ti dve kategoriji ljudi skrajno zaostрил, toda glede duhovnikov, ki jih je vendarle ščitila cerkvena avtonomija, ni nikoli dosegel cilja. Drugače je bilo s samostanskimi redovi, ki so spadali pod jurisdikcijo njihovih poglavarjev v Italiji. Sorazmerno naglo so bili slovenski redovniki, frančiškani in kapucinci, zamenjani z italijanskimi, tako v Kostanjevici pri Gorici, na Sveti Gori, pri Svetem križu, v Mirnu, v Kopru.

Prvo ofenzivo proti slovenski Cerkvi je sprožil fašistični komisar videmske pokrajine Piero Pisenti. K videmski pokrajini je namreč v letih 1923–1926 pripadal večji del nekdanje goriške dežele, tako da je bilo slovensko prebivalstvo v manjšini in lahek plen asimilacije. V knjigi: *Problemi di confine – Il clero slavo*, je Pisenti 1925. leta ugotavljal, da dobre posledice šolske reforme izničuje slovanski kler, ker ščiti čustva drugorodcev pred vplivom italijanske miselnosti, ko povezuje pastrirska opravila z vsakdanjo “nacionalistično misijo”. Rešitev tega problema je videl v zamenjavi vodilnih slovanskih duhovnikov z italijanskimi. V italijanskih arhivih najdemo za vsa leta do vojne nešteto tožb, obtožb in predlogov italijanskih lokalnih oblasti glede slovenskih in hrvaških duhovnikov. V znani spomenici fašističnih sekretarjev obmejnih provinc, sprejeti 11. junija 1927, je posebno

poglavje posvečeno Cerkvi z zahtevo po odstranitvi slovanskih duhovnikov. Naj navedem samo nekaj odlomkov iz dokumentov za ilustracijo tendenc in besedišča tožiteljev. Puljski prefekt Enrico Cavalieri je škofu Fogarju 25. januarja 1927 prijavil 11 duhovnikov, da jih odstrani, ker ovirajo penetracijo italijanstva in to ne samo prek verskih opravil marveč tudi prek raznih organizacij. "Slovanski duhovnik je najprej Slovan," je zapisal, "nato duhovnik ... Poskušajo preprečiti vsak stik z Italijani, vzdrževati v italijanski državi vrsto majhnih slovanskih mestec in celo prižigati plamen iredentizma tam kjer ... ni bil nikoli prižgan, ali pa je že ugasnil."⁵ Fašistični sekretar (federale) goriške pokrajine Pino Godina je 6. oktobra 1929, tedaj ko so bila že vsa slovanska društva in organizacije ukinjena, na skupščini stranke poročal: "Dejavnost slovanskega klera smatramo danes za najbolj resno in hudo oviro naši penetracijski dejavnosti ..., ki jo v nekaterih conah paralizirajo in izničujejo slovanski duhovniki, zvesti služabniki iredentističnega mita ... jezni paladini neke problematične slovanske kulture, jezika in tradicij." Z učenjem krščanskega nauka v slovanskem jeziku, ki je hkrati učenje tega jezika, "vcepljajo v malčke sovražna čustva do fašističnih inštitucij in čustva zvestobe slovenski, srbski, hrvaški domovini". Glavno orodje so jim katoliška društva, nadaljuje Godina, sicer pa drugače ne more biti, ko pa duhovnike vodi slovenski nadškof Sedej. Nato se Godina sprašuje: "Čemu bo služila eliminacija sedanjih duhovnikov, če v Gorici deluje pravo ognjišče apostolov slavizma?" Dokler torej iz Gorice ne bo odstranjen Sedej in ne bo energično ustavljena iredentistična dejavnost duhovnikov, "asimilacijska dejavnost prek šol, Balille, Dopolavora, ženskih fašijev, ne bo mogla pokazati rezultatov".⁶ In še leta 1935, ko nadškofa Sedeja ni bilo več, beremo v spremnem dopisu policijskega seznama "nevarnih" duhovnikov z Goriške: "Vse antitalijansko in antifašistično gibanje ..., vsa sovražnost drugorodnega prebivalstva, ki je vsak dan bolj ostra in občutljiva, ves slavizem, ki prevladuje na Goriškem in iz dneva v dan narašča, je delo duhovnikov."⁷ Zato je fašistični sekretar predlagal Mussoliniju, naj zahteva od Svetega sedeža, da revidira odlok o pravici do uporabe materinega jezika v cerkvi in naj zamenja najbolj nevarne duhovnike z italijanskimi.

In kakšno je bilo v teh razmerah mišljenje in ravnanje nadškofa Sedeja? Raziskovalci so si edini, da je bil legalist in lojalen do oblasti, habsburška monarhija je bila zanj domovina, rešitev slovenskega vprašanja je videl v okviru Avstroogrske. Zato je odklanjal uporabo cerkvenoslovanskega jezika – glagoljštva, ki je veljalo ponekod v Istri. Med vojno, ko je bil s semeniščem vred v begunstvu v Stični, je v pismih prijatelju dr. Primožiču tožil nad posledicami soške fronte in odnosom italijanskih zasedbenih oblasti do slovenskega prebivalstva. Po zasedbi celotne Julijske krajine je 24. decembra 1919 pisal: "Pri teh razmerah ne kaže drugega, kot vdati se v božjo voljo ... Tirolci so ravno tako in še bolj nezadovoljni kakor Slovenci. Tirolci imajo že sedaj več pravic kakor Slovenci na Goriškem, ker so bolj trdi in energični. Tu nam primanjkuje narodnih zastopnikov, ki so nas večinoma zapustili, sploh intelligence. Zato smo ovce brez pastirjev ... Socializem narašča povsod." Leto dni pozneje, oktobra 1920 je zapisal: "Gorica se je to leto še precej popravila, ali čisto drugačna je, Italijani so ji dali drugo lice, tako da je zdaj res 'laška'. Več kot 10.000 regnicolov se je tu naselilo ter so prevzeli mnogo trgovin ter podjetij, posebno zidarskih ... Ker ni na Goriškem

⁵ Dokument je hranjen v: Historijski Arhiv Pazin, kutja 115/1931, XV-B-3. Prim. M. Kacin Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925–1935, Koper 1990, str. 160.

⁶ Archivio Centrale dello Stato (ACS), Partito nazionale Fascista (PNF) Gorizia fasc. 2.

⁷ Prim. M. Kacin Wohinz, Razmere na Primorskem pred napadom na Jugoslavijo, v: Slovenski upor 1941, Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani, SAZU, Ljubljana 1991, str. 30.

nobene prave gimnazije, ona v Idriji ima samo dva razreda – ni slovenskih bogoslovcev in torej tudi slovenskih duhovnikov ne bo ... Koliko časa bom še tu? Deus scit.”⁸

Dve dejanji ob koncu prve svetovne vojne pa pričata o njegovi nadnacionalni usmeritvi in o njegovem katoliškem univerzalizmu. Zavrnil je namreč dve spomenici, ki sta usodno posegali v reševanje slovenskega narodnega vprašanja. Prva je bila Majniška deklaracija, ki so jo jugoslovanski poslanci 1917. leta predložili dunajskemu parlamentu in je zahtevala samostojno jugoslovansko državo v okviru habsburške monarhije. Slovenci so jo plebiscitarno podpisovali, med prvimi podpisniki je bil ljubljanski škof Bonaventura Jeglič, toda ko je povabil tudi Sedeja, da jo podpiše, je Sedej odgovoril tako, da je prepovedal svojim sufraganom (torej tudi Jegliču) podpis.

Drug dokument je bila spomenica Zbora svečenikov sv. Pavla Svetemu sedežu s predlogom, da ustanovi za Slovence in Hrvate v Italiji posebno, samostojno nadškofijo. V obsežni spomenici so razložili zgodovinske, kulturne, narodnostne in bogoslužne razloge za ustanovitev te “narodne” nadškofije za prebivalstvo, ki je v deželi Julijske krajine večinsko. Predlagali so, da bi bila ta nova cerkvena provinca podrejena neposredno Svetemu sedežu in vedno bi ji moral načelovati nadškof jugoslovanske narodnosti, katerega bi izbrala nadškofijska kurija ali celo vsi slovanski duhovniki. Bogoslužje naj bi bilo v cerkvenoslovanskem jeziku. Spomenico – Memorandum cleri Jugoslavi territori ab Italis occupati – je odnesla papežu 1920. leta, torej še v času okupacije, delegacija treh duhovnikov, iz vsake škofije eden, ki jo je vodil ljubljanski škof Jeglič. Očitno ni bilo odgovora, ker je julija 1921. spomenico ponovno izročil vatikanskemu sekretarju kardinalu Gasparriju njen tvorec Virgilij Šček, tedaj ko je že bil poslanec italijanskega parlamenta v Rimu. Sedej ni samo odklonil izročitev spomenice papežu, marveč je celo takole pisal kardinalu Gasparriju: “Čutim dolžnost, da obvestim Vašo Eminenco in Sveto kongregacijo o mnogo bolj nevarnem dejanju, ki ga je ubrala slovanska duhovščina cele Julijske krajine. Brez moje vednosti je bratovščina slovanskih svečenikov ... sestavila spomenico s katero zahteva, da se slovensko in hrvaško ozemlje z goriškim nadškofom cerkveno loči od italijanskega, s čimer bi dobre Furlane onstran Soče odcepili od moje nadškofije in jih priključili videmski škofiji. Po njihovem bi se morala jurisdikcija nadškofa raztegniti na vse Slované bivajoče v Italiji.... Ves bogati inventar in ves zaklad goriške metropolitije bi moral pripadati novi slovanski nadškofiji. Zahtevajo, dalje, uporabo slovanskega jezika v bogoslužju tudi za Slované v mešanih župnijah. V propagandne namene nameravajo ustanoviti slovanski časopis pod uredništvom dveh duhovnikov.... Končno nameravajo ustanoviti odbore z nalogo, da bodo nadzorovali cerkveno in civilno oblast v zvezi s pravicami duhovnikov in slovanskega naroda. Kot škof in metropolit odločno nasprotujem tem novostim, ki so škodljive za vero in za sam slovanski narod. Odveč je, da dokazujem zmedo in proteste s strani Italijanov in vlade, ki bi sledili tem radikalnim spremembam moje nadškofije in to samo zato, da se reši slovansko narodnost podvrženo italijanski vladi. Odločil sem se, da prepovem svojim duhovnikom udeležbo pri vodenju in propagandi napovedanega časopisa ter ukvarjanje z vprašanji zadevajočih škofijsko oblast in radikalne spremembe škofije.” Nato je Sedej prosil Sveto cistercialno kongregacijo, da mu v zvezi s temi “pomembnimi in nevarnimi vprašanji” da navodila in eventuelno posebna pooblastila, vendar naj počaka, da ji bo dekan njegove škofije prinesel spomenico. Zaključil je: “Sicer pa, da bi se izognili takim pretresom v goriški škofiji, bi bilo v vsakem primeru dobro zagotoviti slovenskim duhovnikom, da bo

⁸ J. Sedej, Dr. Frančišek Borgia Sedej, Knez nadškof goriški in metropolit ilirski, Življenjepis, Zagreb 1971, str. 53–54.

Rim z vso silo ščitil narodnostne pravice v cerkvi anektiranega ozemlja.”⁹ Generalni civilni komisar Julijske krajine Antonio Mosconi je Sedejevo držo ocenil pozitivno in ga je zato tudi branil v prvi fazi napadov. Spomenico pa je italijanska historiografija takole ocenila: Iz nje veje prepričanje, da mora Cerkev ohraniti popolno avtonomijo iz strahu pred denacionalizacijo in pred ločitvijo vernikov od duhovnikov, ki hočejo biti aktivno udeleženi v cerkvenem življenju prav prek ohranjanja jezika in tradicij; iz spomenice so precej razvidne nacionalistične rivendikacije; Zbor svečenikov sv. Pavla je pokazal na krivico, ki se je zgodila jugoslovanskemu ljudstvu, toda “če so številni razlogi za obtožbo rapalske pogodbe še tako razumljivi, je v protestu slovanskega klera ... zaznati težnjo po izrabljanju cerkve v politične namene. Sicer pa je to v habsburškem cesarstvu že postalo sistem.”¹⁰

Sedejeva prošnja Svetemu sedežu, naj zagotovi slovenskim duhovnikom zaščito, je postala še isto leto aktualna. Ob volitvah v italijanski parlament, maja 1921, so namreč fašisti z nasiljem preprečevali izvolitev slovensko-hrvaških in komunističnih poslancev. Fašistične skvadre so se znesle nad prebivalstvom posebej pa nad duhovniki, zlasti v Istri. Znan je upor vaščanov Marezig, ki so s kamenjem pregnali iz vasi teroriste in pri tem štiri koprške fašiste ubili. Tržaško-koprski škof Angelo Bartolomasi je protestiral v pastirskem pismu ter pri papežu in pri predsedniku vlade Giolittiju. Manj znano pa je dejstvo, da je tudi nadškof Sedej, na prošnjo njegovih podrejenih poslal papežu 24. julija obsežen seznam podrobno opisanih nasilnih dejanj. Za tržaško-koprsko škofijo je navedel 28 nasilnih dejanj proti cerkvi in duhovnikom, za goriško 3, istrsko 14, za ljubljansko – Šentvid pri Vipavi – enega. “Za ta dejanja je slovansko ljudstvo besno”, je zapisal in dodal, da niso bili napadeni samo duhovniki pač pa tudi drugi ljudje, požgane in razdejane so bile hiše, vse to pa da se je dogajalo že leta 1920 in ne šele po aneksiji. “Fašistična dejanja so presegla tista, ki so jih v teh krajih izvršili Vandali, Huni in Turki, tako slovansko kot italijansko ljudstvo je ogorčeno, izgubilo je vsakršno zaupanje v oblast, ki to dopušča in ki ne zagotavlja varnosti svojim državljanom.” V spremnem pismu je izrazil bojazen, da bo slovansko ljudstvo ostalo brez svojih pastirjev, čemur utegne slediti brezbržnost ali kar je še huje, da dobe nad ljudmi vpliv agitatorji shizme. Zato je prosil papeža, da pošlje apostolskega vizitatorja, ki bo na kraju samem proučil situacijo in predlagal ukrepe.¹¹ Papež Benedikt XV. je odgovoril Sedeju z istim pismom kot Bartolomasiju, v katerem je ostro obsodil “hujskače” in “zločinske ljudi”, ki da mučijo in trpinčijo duhovnike samo zato ker so iste narodnosti kot njihovi verniki; obsodil je tudi oblasti, ker jih ne kaznujejo s čimer se “dela očitna škoda tudi onim ciljem, v katerih imenu se izvršuje nasilje.”¹²

Ponovni protest zoper fašistično nasilje nad slovanskim prebivalstvom so poslali vsi trije škofi Julijske krajine, Sedej, Bartolomasi in Pederzoli, avgusta 1922, tedaj ko je fašizem na lokalni ravni že začel prevzemati oblast. Zaradi papeškega pisma so fašisti v Trstu napadali Bartolomasija, da je moral odstopiti, proti zadnjemu slovenskmu škofu v Gorici pa so se že prej začeli napadi češ da je “avstrijakant” in “slavofil”. Znana je fotografija pročelja goriške škofije, ki so jo fašisti za volitve 1921. leta popisali s sramotilnimi gesli in: “a morte Sedej”.

⁹ I territori, n.d., str. 124–125. Objavljeno pismo je brez datuma in podpisa, uvrščeno je pod leto 1920.

¹⁰ Prav tam, str. 115.

¹¹ Prav tam, str. 128–140. V komentarju k tem dokumentom je rečeno, da poročilo pripisujejo Bartolomasiju, ki je že 24. maja obsodil nasilneže v pastirskem pismu in naslednji dan poslal pismo papežu. Glede podrobnega seznama pa se je očitno zdelo slovenskim duhovnikom potrebno, da ga pošlje Svetemu sedežu nadškof.

¹² Goriška straža, 15. 6. 1921.

Prva zahteva Goričanov je zadevala nastavitve italijanskih prelatov v goriško kurijo, namesto dveh Furlanov, Luigija Faiduttija in Giuseppeja Bugata, ki jima je oblast prepovedala povratek iz Avstrije. Zahtevali so nastavitve Giovannija Tarlaa, da "bo ob boku slovenskega nadškofa, znano nasprotnega Italiji, stala zaupna oseba italijanske vlade ... Osrednja vlada ne more še naprej ignorirati anormalnega položaja goriške škofije", so zapisali v spomenici vladi. Tedaj so se civilne oblasti, generalni civilni komisar Antonio Mosconi in njegov naslednik prefekt Julijske krajine Crispo Moncada, še zavzemale za Sedeja, oziroma zavračale vprašanje, češ da ni prioriteto. Ugotavljala sta, da je Sedej v pastirskem pismu leta 1917, ob avstrijskem prodoru pri Kobaridu, res proglasil italijansko vojsko za "sovražno" toda po premirju je naložil svojim duhovnikom, da spoštujejo oblast in zakone. Najbolj pa je Mosconi cenil njegovo nasprotovanje ustanovitvi slovanske nadškofije. Moncada je v nekem pismu Rimu opozoril, da Sedeja napada tako italijanski tisk, češ da favorizira Slovence, kakor tudi slovanski tisk, češ da je premalo narodnjaški. Očital pa mu je, da ni preprečil slovanskega bogoslužja, ki naj bi ga mimo škofa uvedli slovanski duhovniki in končno je vseeno predlagal njegovo zamenjavo samo zato, da bi preprečili nezaželjene incidente.¹³ Tak incident se je namreč zgodil v Ogleju 29. januarja 1921 na proslavi aneksije Julijske krajine. Navzoči fašisti so glasno zahtevali Sedejevo odstranitev, preprečil jo je videmski nadškof Rossi, ko se je javno postavil v njegovo zaščito s stališča, da brani Cerkev. Odtlej se je Sedej izogibal uradne udeležbe patriotskih prireditev in ni slučaj, da je ob obisku italijanskega kraljevega para Viktorja Emanuela III. in Jelene povprašal Sveti sedež 27. septembra 1921, kako naj se ob tej priložnosti obnaša, ali naj ga z delegacijo duhovnikov pozdravi in ali naj mašuje, če bi kralj to želel. Kardinal Gasparri mu je odgovoril, da naj Sedej prosi kralja z avdienco, nato naj ga osebno "iz prijaznosti" pozdravi, glede maše pa naj ravna tako, kakor bodo od njega zahtevali.¹⁴

Hudi časi za nadškofa so se začeli leta 1923 in so trajali do njegovega odstopa. To je bilo prvo leto fašistične ere, čemur je sledil tudi prvi fašistični ukrep proti Slovincem. Pretežno s Slovenci naseljeno goriško pokrajino so namreč razdelili med videmsko in tržaško, tako, da v nobeni provinci Slovenci niso bili v večini. To se je obneslo zlasti za volitve leta 1924, ko sta bila izvoljena le še dva slovenska poslanca, namesto prejšnjih pet. Furlanskim oblastem in fašistom je bila naložena asimilacija goriških "drugorodcev". O akciji prefekta, fašističnega komisarja Pisentija smo že govorili, takoj je začel s članki proti slovenski cerkvi v dnevnem tisku, nakar jih je leta 1925 objavil v samostojni knjigi. Zaradi netaktnosti je bil kot prefekt odstavljen že po enem letu, konec 1923., sledil mu je Giulio Nencetti.

Protisedejevo histerijo je sprožil 5. decembra 1923 direktorij fašistične stranke v Gorici z resolucijo, ki je pomenila združitev italijanskih nacionalnih sil, saj so se ji pridružile razne organizacije bojnikov, vojnih veteranov in arditov, športni in čitalniški krožki. V resoluciji fašijo zahteva od Mussolinija, da reši Gorico sramote, ki jo povzroča Sedej "avstrijakant in slavitelj cesarskih slav Kobarida, obrekovalec naših herojev, zasramovalec naših mučenikov". V resoluciji je rečeno, da ne bodo odnehali, dokler "avstrijakantski dušni pastir, ki še danes seje sovražstvo do Italije in s svojim ravnanjem ščuva drugorodno ljudstvo proti nam, ne bo zapustil Gorice". Notranje ministrstvo v Rimu je na Mussolinijevo zahtevo

¹³ Archivio Centrale dello Stato (ACS), Ministero degli Interni, Direzione Generale Affari Culto (DGAC), busta 88b, "Gorizia 1921–1941". Če ni drugače označeno so v tem tekstu citirani viri vzeti iz tega arhivskega fonda. Podrobneje je ta dokumentacija obdelana v M. Kacin Wohinz, Sedej v dokumentih italijanskih oblasti, v: Sedejev simpozij v Rimu, Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Goriška Mohorjeva družba, Celje 1988.

¹⁴ I territori, n.d., str. 140–141.

poslalo resolucijo ministru za pravosodje s pripombo: "pospešiti zadevo škofa". Sklicevanje na nevarnost za javni red in mir je bilo gotovo eden izmed močnejših argumentov krajevnih oblasti za pritisk na vlado, te pa za pritisk na Vatikan. "Fašiste smo doslej komaj zadržali", je pisal videmski prefekt januarja 1924, "v okolici škofije smo morali določiti stalno nadzorno službo, tudi nočno, kar pa ne zagotavlja, da bo prej ali slej prišlo do incidentov s hudimi političnimi posledicami." Če Sveti sedež ne namerava ukrepati naj vlada uporabi osmi člen avstrijskega zakona iz leta 1874, ki ji daje pravico odstraniti duhovnika, nevarnega javnemu redu.¹⁵

Italijanska vlada je prvič posegla v zadevo, ko je naročila diplomatu Carlu Montiju naj doseže pri Svetem sedežu zamenjavo Sedeja. Toda Sveti sedež je dal vedeti, da zamenjava ni upravičena, ker se Sedej od okupacije dalje uslužno in spoštljivo obnaša do italijanskih oblasti in avtoritet.

Fašističnemu napadu je sledila 29. februarja 1924 spomenica kapitulja, verskih organizacij, ustanov in vernikov Mussoliniju. V imenu 300 000 vernikov goriške škofije so podpisniki zahtevali, da Sedej ostane na svojem mestu, kajti "vedno je vzgajal v ljubezni do skupne domovine Italije in v spoštovanju ter vdanosti državnim oblastem". Prefekt je v komentarju zapisal, da je spomenico v imenu 115 000 vernikov italijanske narodnosti podpisalo le 54 italijanskih duhovnikov, 142 laikov in 128 mladincev, slovenska duhovščina pa da je izvedla pravi plebiscit.

Konec leta 1924 se je kampanija ponovila, sprožili so jo trije italijanski duhovniki: Tarlao, Castelliz in Del Fabro, ki so si prizadevali zasesti položaje v nadškofijski kuriji. Poslali so spomenico direktoriju fašistične stranke v Rim z dolgim seznamom Sedejevih grehov. "Stanje v goriški nadškofiji je alarmantno", je zapisano v spomenici, kriv je Sedej, ker mu forma mentis ne dopušča razumeti nove stvarnosti. Dopušča, če že ne favorizira in spodbuja dejstvo, da ima "najbolj intransigentna iredentistična jugoslovanska politika svoj center prav v nadškofijski kuriji in da se najbolj fanatični propagandisti slovanskega nacionalizma ... rekrutirajo prav med duhovniki ... Sedej je torej bolj politikant kot duhovnik."¹⁶ Prefektu Nencettiju je Sedej odgovarjal, da ne more ignorirati dejstva, da je njegova škofija v dveh tretjinah slovenska, iz česar je prefekt sklepal, da res ni vsega kriv, saj sodi, da je storil že maksimalni napor nad samim seboj ... ko se je lojalno podredil oblasti in novim zakonom. Ni mogoče torej zahtevati, da bi raznarodoval Slovence, toda tudi ni mogoče brezbrizno gledati, kako se mu zdi potrebno zagrizeno ščititi ljudi pred asimilacijo. Čutiti bi moral, nadaljuje Nencetti, da vlada italijanski škofiji, v kateri se morajo drugorodci zliti z večinskim prebivalstvom kraljevine in spodbujati bi moral ta proces.

Obtožbe proti Sedeju so se stopnjevale, intervencije vlade pri Svetem sedežu so bile brez učinka in Mussolini je ugotavljal, da ne kaže vztrajati, saj bi bila odstranitev Sedeja lahko politično nevarna, kajti ljubi ga skoraj vse prebivalstvo, ki je "v treh četrtinah slovansko". Vendar je že decembra 1925 predsedstvo ministrskega sveta v Rimu sprejelo obsežen dokument s štirimi možnostmi za odstranitev Sedeja. Pred končnimi ukrepi je 3. januarja 1926 minister za pravosodje in kulte Alfredo Rocco pismeno priporočil Sedeju, naj vendar upošteva nenormalni položaj in se takoj odpove nadškofijskemu sedežu. "Zahtevamo takojšnjo potrditev odstopa, da se preprečijo ukrepi, ki jih bo sicer vlada morala sprejeti proti Vam." V primeru da Sveti sedež ne bi ukrepal je namreč vlada predvidela preklic imenovanja nadškofa,

¹⁵ ACS, Direzione Generale della Pubblica Sicurezza, Affari Generali e Riservati (AGR), 1924, b.9 in Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM), 1924, fasc. 2/6. Pismi prefekta Giulia Nencettija pravosodnemu ministru in Predsedstvu ministrskega sveta, 19. januarja 1924.

¹⁶ ACS, DGAC, busta 88b. Promemoria concernente le condizioni attuali dell'arcidiocesi di Gorizia.

ki ga je postavil avstrijski vladar, ker je ta pravica prešla na državo naslednico. Sedej je ministru izrazil presenečenje, ker je njegova zahteva zasnovana le na temelju splošnih obtožb, njemu pa da ni bila dana možnost zagovora. Nato je z dejstvi dokazoval svojo lojalnost in pokornost oblastem. Naj jih navedem: nasprotoval je ustanovitvi jugoslovanske države in ustanovitvi avtonomne slovanske nadškofije v Italiji; ukazal je duhovnikom in vernikom naj se podrede državi in zakonom, ker je vsaka oblast od Boga; v pastirskem pismu leta 1920 je pohvalil Mussolinijeve ukrepe proti subverzivnim elementom in socialističnim stavkam; ob obisku kralja leta 1922 v Gorici ga je osebno pozdravil; kot škof je vedno ravnal pravično z vsemi duhovniki obojne narodnosti, tako na področju cerkvenega kot kazenskega prava. Navedel je vrsto primerov, ki potrjujejo, da ni nikoli nobenega kaznoval iz osebnih ali narodnostnih razlogov temveč je le izpolnjeval ukaze civilnih oblasti glede premestitev ali suspenzij. Priznal pa je, da je opozoril videmskega prefekta, da "je treba razlikovati med političnim iredentizmom in ljubeznijo do materinega jezika in da je mogoče biti dober italijanski državljani in hkrati slovenski domoljub, kajti spoštovati očeta in mater in iz tega izvirajoč materin jezik je naravna in božja zapoved". Zanikal je, da bi dovoljeval slovenskim duhovnikom sodelovanje v časopisu Goriška straža, dasi je časopis branil, ko je ugotovil, da se drži katoliških načel. Končno je opozoril, da brez soglasja Svetega sedeža ne more odstopiti, izsiljen odstop pa bi imel usodne posledice za škofijo in za vlado, zato naj ga pustijo v nadškofijski misiji, dokler ga bo Bog ohranil v dobrem zdravju. "Vaša ekscelenca," je zaključil "ne prosim nikakršne milosti, temveč samo pravičnost."¹⁷

Sveti sedež je na pritiske odgovoril tako, da je poslal v Gorico apostolskega vizitatorja. Ta je 1. marca 1926 oddal poročilo, ki ga je Vatikan 18. marca poslal vladi in sicer direktorji za verske zadeve. Vizitator je na osnovi mnogih razgovorov ugotovil, da so obtožbe o favoriziranju slovanskih duhovnikov, dopuščanju cerkvenoslovanske liturgije, avstrofilstva ter sovražnega odnosa do Italije neupravičene. Vse slovensko prebivalstvo mu je naklonjeno in vdano, je zapisal, le nekateri slovenski duhovniki so z nadškofom nezadovoljni in ga obotožujejo "da ne podpira dovolj slovenske narodnosti in da preveč popušča vladi, saj odstrani kakšnega duhovnika zgolj zaradi pritiska italijanske oblasti". Dodal je, da slovenski kler res "pretirava v vsem kar zadeva ohranitev lastne narodnosti, lastnega jezika, lastne kulture". Glede italijanskega prebivalstva pa je ugotovil, da Sedeja spoštuje, podeželje ga celo časti in ga ima za svojega. Nasprotuje mu le neka "zelo omejena stranka ... ker je škof, ker je slovenske narodnosti in ker predstavlja ostanek Avstrije". Izmed stotih italijanskih duhovnikov mu odkrito nasprotuje le 12, zlasti trije avtorji spomenice, ki ga iz osebnih vzrokov sovražijo. Tako je vizitator sklenil, da odstranitev Sedeja ni potrebna, bila bi tudi neprimerna, saj bi vzbudila sum, da je posledica političnega pritiska. Vendar bi bil, po njegovem, nadškof italijanske narodnosti, s svežimi močmi, manj kompromitiran s preteklostjo in bolj usmerjen k sedanjim potrebam, bolj primeren za vodenje nadškofije.¹⁸

Italijanski posrednik v Vatikanu je nato zagotovil, da bo Sveti sedež naglo imenoval novega škofa v Gorici, kar je napotilo pravosodnega ministra, da je naročil prefektom v Trstu in Vidmu, naj predlagajo kandidate za nadškofa. Ta akcija pa je bila ustavljena, najbrž zaradi pogajanj, ki so prav tedaj začela med Svetim sedežem in italijansko državo za "rešitev rimskega vprašanja", ki je bilo rešeno z lateranskim sporazumom februarja 1929. Ni se pa ustavila protisedejevska kampanija lokalnih oblasti, fašistične stranke in že omenjenih treh duhovnikov, čeprav jih je papež suspendiral. V dveh anonimnih spomenicah in anketi iz

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam. Zadnje poglavje obsežnega poročila sem objavila skupaj z drugimi dokumenti v: Idrijski razgledi, XV/1970, št.3, str. 142 in sl.

začetka leta 1926 so predlagali koadjutorja s pravico nasledstva, ki bi uredil vsa vprašanja v kuriji in obeh semeniščih, nakar bi Sedej morda sam odstopil. V drugi spomenici so opisali slovenske prosvetne in gospodarske organizacije na Goriškem, ki so po mnenju piscev v rokah slovenske duhovščine in torej nadškofa Sedeja. Proti duhovnikom so predlagali "rimsko metodo" ukrepanja, ker policijski ukrepi ustvarjajo samo mučence. Glede Sedeja pa: "Če se hoče udariti v center generalnega štaba slavizma je treba zahtevati in doseči takojšnjo odstranitev nadškofa Sedeja" in imenovati naslednika, ki bo reformiral nadškofijske organe in inštitucije. Kakšni naj bi bili ukrepi "po rimski metodi", lahko razberemo iz okrožnice pravosodnega ministra Rocca 20. junija 1927 prefektom v Julijski krajini. Ker so opomini brez učinka je naročal naj izženejo tiste duhovnike, ki nimajo italijanskega državljanstva, odstranijo tiste, ki so sicer državljani a se politično slabo držijo, za tiste, ki so nevedni vsakršnega obzira pa naj poskrbe v skladu z zakonom o javni varnosti.¹⁹ Tedaj so torej prefekti začeli tudi duhovnike obsojati na konfinacije, kakršne je fašistični totalitarni režim uvedel leta 1926 za redčenje protifašistov. Po nekaterih podatkih je bilo do leta 1942 obsojenih na konfinacijo 17 slovenskih duhovnikov.

Sicer pa so bili ti ukrepi že posledica znane spomenice fašističnih pokrajinskih sekretarjev sprejete v Trstu 11. junija 1927 v kateri so ugotavljali, da so ostanki institucij, ki pričajo o obstoju neke neitalijanske narodnosti na italijanskem ozemlju anahronizem, zato jih je treba odstraniti. To so bila prosvetna in druga društva, politični društvi Edinost v Trstu in Gorici, periodični tisk, preostali učitelji in seveda slovanski duhovniki, katerim je posvečeno celo poglavje v spomenici. Sedej je že tri mesece pozneje, 19. septembra 1927, poročal o tem dr. Primožiču: "Vlada nadaljuje s preganjanjem Slovencev, katoliška in druga društva se razpuščajo, Goriška straža se sekvestrira, v šolah hočejo celo krščanski nauk v italijanskem jeziku, naši uradniki, učitelji, železničarji se predstavljajo v notranjščino, nastavlja pa se samo Italijani, nevešči in nezmožni itd. Vendar vsaka sila do vremena! Zaupamo v Boga vsemogočnega in usmiljenega, zaščitnika ubogih in trpinov."²⁰ Do januarja 1929, ko so bili ukinjeni še zadnji časopisi, sta torej slovenska in hrvaška narodnostna skupnost kot politični subjekt prenehala obstajati. Ostale so samo še knjige v slovenskem jeziku, čeprav cenzurirane in preganjane, ter materni jezik v cerkvi. Samo v cerkvi, kajti leta 1932 je Sedejev naslednik msgr. Giovanni Sirotti tudi v obredih zunaj cerkve prepovedal slovensko besedo in pesem. Odtlej so se ljudje na svojstven način upirali z znamenitimi "nemimi procesijami".

V teh novih zaostrenih razmerah je nadškof Sedej sprejel usodne odločitve za ohranitev jezikovnih pravic vernikov v verskem življenju. Storil je vse tisto, kar so mu dotlej največkrat neupravičeno očitali. Ko je bila v šolskem letu 1927/28 dokončno uresničena Gentilejeva šolska reforma, saj je bil tudi v zadnji razred osnovne šole uveden italijanski poučni jezik, je šolski skrbnik zahteval italijanščino tudi za verouk v šoli. Sedej je 18. oktobra 1928 pisal: "Naša vlada nas hoče kar v par letih asimilirati. Vse njene odredbe merijo na to. Zdaj so nekaterim duhovnikom, posebno slovenskim, kar prepovedali hoditi v elementarne ljudske šole in podučevati v njih krščanski nauk. Vendar upam, da bodo to preklicali."²¹ Pa niso preklicali. Slovenski duhovniki so se uprli, Zbor svečenikov sv. Pavla je avgusta 1928 sprejel sklep, da "ne bodo nikoli slovenskih otrok potujčevali s krščanskim naukom v tujem

¹⁹ Archivio storico diplomatico del Ministero degli esteri (ASDME), Affari politici, Jugoslavia, 1927, busta 1337.

²⁰ J. Sedej, n.d., str. 55. Prim. M. Rybár, Pisma nadškofa Sedeja sošolcu dr. A. Primoržiču, Sedejev simpozij, n.d., str. 207–226.

²¹ Prav tam, str. 55.

jeziku". Že 16. januarja 1928 je Sedej s sufraganom Luigijem Fogarjem in Trifonijem Pederzollijem reagiral s spomenico Mussoliniju. V njej so zahtevali spoštovanje in popolno svobodo pri posredovanju verske vzgoje v cerkvah v skladu s kanonskimi predpisi. Sklicujoč se na avtonomne pravice, ki jih je imela Katoliška akcija so zahtevali od Mussolinija naj poskrbi, "da bodo katoliške organizacije med drugorodci deležne posebne zakonske zaščite in svobode", vključno s pravico širjenja verskega tiska v jeziku vernikov.²² Sedej je nameraval rešiti društveno dejavnost slovenskega prebivalstva tako, da bi jo prenesel v verske organizacije. Že februarja 1927 je v pastirskem pismu naročal župnikom naj ustanove Katoliško akcijo, ki bi nadomestila ukinjena prosvetna društva. Toda Vrhovni svet slovenskih in hrvaških katoliških organizaciji je ugotovil, da bi to pomenilo vdor italijanizacije v Cerkev, saj bi bila Katoliška akcija podrejena italijanski, ustanovili bi jo samo v primeru, da bi bila samostojna – slovenska. Sedej je zaman poskušal doseči pri Svetem sedežu in pri prefekturi, da odobre posebno slovensko Katoliško akcijo neposredno podrejeno Svetemu sedežu. Nato je pisal duhovnikom: "Ker se zaradi notranjih in zunanjih zaprek ni mogla ustanoviti med Slovenci naše nadškofije KA, ki jo je sv. oče toplo priporočal v tem prežalostnem položaju naj se povsod ustanovijo Marijine kongregacije za mladino, apostolstvo molitve, apostolstvo mož, župnijski sveti za misijone, bratovščine in podobne zveze, kar bo režim moral molče priznati."²³ Katoliške akcije v slovenski Cerkvi nikoli niso ustanovili, zaman so jo forsirali Sedejevi nasledniki, zlasti nadškof Margotti. Nadomeščale so jo društva, ki jih je bilo v tridesetih letih v goriški škofiji, brez idrijskega in vipavskega dekanata, 146, od tega 118 Marijinih družb z 10 000 člani poleg 100 Marijinih vrtcev s 6000 člani. Te organizacije so tako kot verski tisk in farne šole zdržale vso dobo fašizma in so predstavljale edini legalni ljudski odpor italijanizaciji.

Glede slovenskega verouka je Sedej sankcioniral odločitev duhovnikov, ki so ga iz šolskih klopi, kjer so ga poučevali italijanski učitelji, prenesli pod cerkveno streho, v zakristije. Sedej je opozoril starše slovenskih otrok, da morajo pošiljati otroke k temu verouku, sicer ne bodo dobili odveze. V pastirskem pismu 18. januarja 1929 pa je zapisal, da "državna oblast nima nikakršne pravice poniževati verski pouk v sredstvo za potujčevanje in italijanizacijo". Tako so nastale "farne" ali "Sedejeve" šole, v katerih kaplani niso učili le verouka temveč tudi slovenski jezik, prirejali dramske predstave, koncerte itd.

Po konkordatu med italijansko državo in Svetim sedežem podpisanem 11. februarja 1929, ki je sicer zagotavljal avtonomijo verskim organizacijam, je lokalna oblast dobila proste roke za ukrepanje proti slovenskim duhovnikom. Sedej je v pismu prijatelju zapisal: "V začetku smo konkordat ... veselo pozdravljali, zdaj pa se je to veselje precej ohladilo, odkar smo spoznali vladne namene. V glavnih stvareh bo Cerkev odvisna kakor doslej od vlade, ki si je zagotovila nadzorstvo pri upravi cerkvenega premoženja, krščanskega nauka, vzgoje mladine, imenovanja škofov in župnikov," kar pomeni, da je za duhovnike v Julijski krajini položaj slabši kot prej.²⁴ Zbor svečnikov sv. Pavla je poslal papežu Piju XI. obsežno spomenico z opisom gorja, ki se je zrušilo na slovensko in hrvaško manjšino v Italiji in izrazil upanje, da se bo "Cerkev na vso moč upirala političnemu imperializmu in zaščitila duhovno svobodo manjšine", Cerkev naj "ne nudi niti videza, da kakorkoli sodeluje s civilno oblastjo pri zatiranju manjšinskih jezikov", beremo v zaključku spomenice. Drugo

²² Spomenica je objavljena v: Danilo Klen, Neki dokumenti o svečenstvu u Istri, Zagreb 1955, str.72–74. Sicer pa je to razdobje obdelano v: M. Kacin Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925–1935, Lipa, Koper 1990.

²³ R. Klinec, Primorska duhovščina pod fašizmom, GMD, Gorica, 1979, str.61.

²⁴ M. Rybár, Pisma, n.d., str. 221.

še bolj ostro spomenico je Zbor poslal decembra 1930, potem ko so začeli slovenske duhovnike preganjati po civilnem kazenskem pravu. V njej je opozorilo, ki so ga očitno spodbudile posledice prvega tržaškega procesa proti tajni tigrovski organizaciji in sicer, da mladina beži v tujino ali pa se odloča za uporabo oboroženega nasilja in političnih zločinov.²⁵

Sveti sedež je nato poslal v goriško nadškofijo apostolskega vizitatorja Luko Pasetta, ki je svojo misijo zaključil z odstopom nadškofa Sedeja oktobra 1931. Še prej pa je Sedej na škofovski konferenci v Gorici 14. julija 1931 določil navodila dušnim pastirjem, ki so bila po oceni raziskovalca primorske cerkvene zgodovine Rudolfa Klinca pravcati zakonik manjšinskega prava v verskem življenju. Navodila – Normae – so določala, da smejo o jeziku v verski vzgoji odločati le starši in cerkvene oblasti, da mora biti jezik materin, da ga otrok razume, da naj pri verouku uporabljajo knjige, ki jih je potrdila cerkvena oblast in jih civilna oblast nima pravice prepovedati. Gled jezika v bogoslužju je določil, da se nič ne spreminja, duhovnik da je dolžan govoriti vernikom v njim razumljivem jeziku, le če je pri obredu 30 oseb drugega jezika smejo duhovniki na posebno prošnjo pridigati v njihovem jeziku. S tem je bilo poskrbljeno za liturgijo vseh treh narodnosti v Julijski krajini. V slovenskih in hrvaških župnijah je bilo priseljenim uradnikom, učiteljem, vojakom in drugim omogočeno poslušati pridigo v italijanskem jeziku. Toda fašistične organizacije so pogoj o navzočnosti tridesetih drugače govorečih vernikov pri maši izrabljale tako, da so privedle v cerkve otroke in mladince s predvojaške vzgoje oblečene v uniforme Balille in zahtevale italijanski jezik. O tem se je Sedeju pritožil župnik s Črnega vrha, nadškof pa mu je odgovoril, da so italijanske pridige samo za Italijane, ne pa tudi za slovenske otroke, naj zato župni upravitelj ustavi italijansko pridigo, vendar "postopajte mirno in previdno, da nasprotnika v ničemer ne užalite".

Po konkordatu, v letih 1929–1931 je gonja proti nadškofu oživela, tokrat z upravičeno obtožbo, da se bori proti italijanski asimilacijski politiki, saj je Sedej, morda tudi zaradi iztekajočega se življenja opustil previdnost, ki se mu je dotlej zdela primerna za preprečitev še večjega zla. Pritožbe so romale iz Gorice v Rim, za vsak posamezen Sedejev "greh" in ni jih bilo malo. Goriški prefekti so osebno pri njem intervenirali za vsak primer posebej. Sedej je odgovarjal: "Ne soglašam s to politiko iztrebljanja Slovencev. Po drugi strani pa se čutim starega za te spremenjene čase in, če že hočete, bom odstopil." Prefekt Cassini je zato poročal v Rim, da je nadškof sicer moralno neoporečen, politično pa daje vtis preživelega, saj po desetih letih še vedno opravlja poslanstvo tako, kakor pod Avstroogrsko; ko se zave, da je položaj absurden, se klanja in izraža vdanost kraljevi hiši in vladi, za kar ga fanatični Slovenci obsojajo. Ministrstvo za pravosodje in kulte je taka sporočila pošiljalo zunanjemu ministrstvu ta pa prek diplomatskega predstavništva Svetemu sedežu. Tedaj je bil poslanik De Vecchi di Val Cismon. V pismu zunanjemu ministru Dinu Grandiju je pravosodni minister Rocco zapisal, da Sedej po konkordatu ne razume nove dobe in novih odnosov med državo in Cerkvijo, ko se izogiba sodelovanju z oblastmi, sodelovanju, ki je nujno potrebno za razvoj vladnega političnega reda na tistem skrajnem robu Julijske krajine. Opozarjal je, da je za civilno oblast vprašanje dveh narodnosti na Goriškem skrajno delikatno in težavno, zato je potreben prelat italijanske narodnosti in čustev, široke miselnosti in odprtosti, tako da se bo naglo usmeril k izvajanju režimske politične akcije. Da je položaj v goriški nadškofiji abnormalen priča, po Roccovi trditvi, Sedejeva izjava prefektu, da Slovenci niso nikakršni drugorodci, temveč avtohtono prebivalstvo tega ozemlja, katerega slovenska narava je dokazana v stoletni zgodovini. Toda De Vecchi di Val Cismon je po intervencijah sporočal

²⁵ R. Klinec, n.d., str. 62–69. M. Kacin Wohinz, Prvi antifašizem, n.d., str. 167 in sl.

vladi, da Sveti sedež ne bo ukrepal proti nadškofu razen v primeru, da bi mu italijanska vlada naredila protiuslugo. Ta protiusluga je zadevala avtonomijo verskih mladinskih organizacij – Katoliške akcije, ki jo je fašistični režim na vseh koncih razpuščal, da bi mladino v celoti podredil fašistični balilski organizaciji. Iz tega je nastal konflikt s Svetim sedežem, ki ga je reševal sam Mussolini.

Sedej je res odstopil, po nasvetu apostolskega vizitatorja Pasetta, 23. oktobra 1931, le mesec dni pred smrtjo (28. nov. 1931). Jugoslovanska stran je za Sedejev odstop in smrt krivila Mussolinija, češ, da je popustil Svetemu sedežu pri avtonomiji Katoliške akcije, da je rešil "goriški problem". Beograjska Politika je zapisala: "Vatikan je očitno popustil fašističnemu in italijanskemu režimu iz določenih koristi, toda ostala bo zgodovinska resnica, da so bile te koristi dobljene na škodo majhnega, šibkega in preganjanega ljudstva ..." ²⁶ Dokumentov iz vatikanskih arhivov, ki bi potrdili ali ovrgli to obtožbo nimamo na voljo. Zanimivo pa je s tem v zvezi pismo italijanskega veleposlanika v Beogradu Carla Gallija, aprila 1932. V njem sporoča italijanski vladi, da je apostolski nuncij v Beogradu osebno povprašal sv. očeta, koliko je resnice v govorici, da je za upokojitev Sedeja kriva Mussolinijeva intervencija. Papež naj bi odgovoril: "Mussolini ni nikoli in ob nobeni priložnosti zahteval glave msgr. Sedeja, ne koga drugega ... Papež nikoli ne bi žrtvoval osebe, s katero je bil zadovoljen", dovolj je dokazov, da on ne popušča z lahkoto tujim pritiskom. Sedej je po papeževi izjavi kriv sam, kajti ko ga je Sveti sedež prosil naj si izbere koadjutorja s pravico nasledstva je to vedno odklanjal z argumenti, da če bi bil koadjutor njegovega mišljenja, ga ne rabi, če pa bi bil drugačnega mišljenja, ga ne želi, saj bi se moral z njim sporekati. Po papeževi izjavi nunciju je bil torej Sedej sam odgovoren, če ga bo nasledil škof, ki ne bo po godu kakšni skupini katolikov na Goriškem. Nuncij je o vsem tem obvestil beograjsko vlado in jo prepričal, da sta "Italija in Mussolini popolnoma izvzeta iz vprašanja upokojitve nadškofa Sedeja". ²⁷ Ne moremo preveriti resničnosti tega sporočila, gotovo pa je, da je Cerkev čutila potrebo da se opraviči Beogradu. Kajti katoliška duhovščina v tedanji Jugoslaviji je s posebno akcijo 19. marca 1931 postavila problem verske svobode v Italiji na mednarodno raven, česar ji ne Italija ne Vatikan nista odpustila. Zagrebški nadškof Anton Bauer je namreč v pastirskem pismu naročal, naj tega dne v vseh jugoslovanskih katoliških cerkvah molijo za preganjane katolike v Julijski krajini, ki jih je doletela enaka usoda kot katolike v Rusiji in v Mehiki. O akciji, ki je bila v Jugoslaviji množična in glasna je poročal veleposlanik Galli v Rim: "Rezultat je bila velika antiitalijanska kampanija, kakršne še nikoli ni bilo, in jugoslovanska vlada ne more biti do nje indiferentna če ji je do dobrih odnosov z Italijo." ²⁸

Sveti sedež je v bistvu branil Sedeja. Zavlačeval je z ukrepi, da bi avtonomno odločal. Toda obzir je veljal le Sedejevi osebnosti in njegovi nadškofijski funkciji ne pa tudi potrebam slovenskega in hrvaškega prebivalstva. Obnašanje Vatikana je bilo diplomatsko, pogojevala ga je potreba, da ne bi škodilo odnosom z italijansko državo. V notranji politiki je imel veliko razumevanje za posebnosti lokalne goriške situacije, zato je zavlačeval z ukrepi, režimu, s katerim je bil po 1929. letu v zavezništvu pa je nenehoma obetal in popuščal. Končno je Sveti sedež poravnal svojo trmo tako, da je v Julijsko krajino imenoval režimu naklonjene škofo.

Sedej je bil popoln Slovenec, toda daleč od nacionalizma ali iredentizma, tembolj ker je v Jugoslaviji prevladovalo pravoslavlje, predvsem pa zato, ker je bil škof slovenskim, ita-

²⁶ J. Sedej, n.d., str.58.

²⁷ ASDME, Affari politici, Santa Sede, 1932, busta 8.

²⁸ Prav tam, 1931.

lijanskim in furlanskim vernikom. Praosnova mu je bila ljudstvo in ne narod, domovina mu je pomenila okolje v katerem je vladal. Zato se je tudi branil z argumentom, da izhaja iz ljudstva in da je bil Slovenec prej kot je postal škof. V politiko se neposredno ni vtikal, tudi v Mohorjevo družbo, ki jo je sam ustanovil, ne. Je pa dajal cerkveno kritje slovenskemu društvenemu in kulturnemu življenju. Njegov cilj je bil obdržati vernike obojne narodnosti in ščititi cerkveno avtoriteto. Ob odstopu je postavljajl pogoj, da mora biti njegov naslednik pravičen, z znanjem slovenščine, zato ga je imenovanje Sirottija za apostolskega administratorja goriške škofije močno prizadelo. Do konkordata, ki je uniformiral italijansko Cerkev in ni določil pravic manjšine v verskih opravilih, je bila škofijska cerkev kompaktno odporna. Po Sedeju pa so škofje, Giovanni Sirotti, Carlo Margotti in Antonio Santin z romanizacijo Cerkev, ki naj bi kljubovala političnim totalitarizmom, dejansko sodelovali pri italijanizaciji slovenske in hrvaške manjšine. Denacionalizacija pa je pomenila dekristianizacijo prebivalstva, je zapisal tržaški pisatelj Alojz Rebula, ki naj bi bila izpričana že pred drugo vojno v opredelitvi Primorcev za Cerкви nasprotne ideologije, kot ugotavlja zgodovinar Tomaž Simčič.²⁹

Zusammenfassung

Fürstbischof Francisek Borgia Sedej und die Slowenen im Küstenland nach dem Ersten Weltkrieg

Milica Kacin Wohinz

Das Bistum Görz, das in der Zwischenkriegszeit zu Italien gehörte, stellte infolge der Entnationalisierungspolitik des italienischen Staates gegenüber der slowenischen und kroatischen Minderheit in Julisch Venetien eines der heikelsten kirchlichen Phänomene in Europa dar. Der Görzer Erzbischof Sedej bedeutete ein großes Hindernis für diese Politik, weil er Slowene war und für das Recht der Gläubigen der slawischen Nationalitäten auf Gottesdienst in ihren Muttersprachen eintrat, auch um zu erwirken, daß diese dem Evangelium treu blieben. Vor allem nach der faschistischen Machtübernahme forderten die italienischen Behörden den Heiligen Stuhl auf, Sedej seines Amtes zu entheben (als „Slawophile“ und „Austriakant“, d.h. Österreichfreundlicher, stelle er eine Schande für Görz dar) und slowenische Geistliche durch italienische zu ersetzen, sonst würden die Bemühungen Italiens um eine Italianisierung der neuen Provinzen ohne Wirkung bleiben. An der gegen Sedej gestarteten Kampagne beteiligten sich außer den faschistischen Lokalorganisationen auch einige italienische Geistliche, während sich die Gläubigen in der Petition vom Februar 1924 und die Priestervereinigung St. Paul mit verschiedenen Denkschriften dafür einsetzten, daß er im Amt bleiben sollte, weil er immer die Liebe zur gemeinsamen Heimat Italien und Loyalität gegenüber den staatlichen Behörden predigte. Die Regierung forderte im Jahre 1926 eindeutig seinen Rücktritt. Zu seiner Verteidigung führte Sedej seine Loyalität und seinen Gehorsam an und gab zu bedenken, daß es notwendig sei zu unterscheiden zwischen politischem Irredentismus und Liebe zu seiner Muttersprache und daß es durchaus möglich sei, gleichzeitig ein guter italienischer Staatsbürger und slowenischer Patriot zu sein. Der Heilige Stuhl schob die Maßnahme auf und verteidigte die kirchliche Autonomie, nach Abschluß des Konkordats von 1929 fügte er sich dem italienischen Staat, und am 23. Oktober 1931, knapp einen Monat vor seinem Tod, trat Sedej zurück. Sedej war ein echter Slowene, doch Nationalismus und Irredentismus, die man ihm vorwarf, blieben ihm zeitlebens vollkommen fremd. Seine Wurzeln sah er im Volk und nicht in der Nation, die Heimat bedeutete für ihn das Umfeld, in dem er sein

²⁹ T. Simčič, Jakob Ukmar, (1878–1971), Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu, GMD, Gorica 1986, str. 124–127 in A. Rebula, I Cattolici sloveni fra le due guerre, v cit. Cattolici isontini, II, str. 227.

Amt ausübte, aus diesem Grunde verteidigte er sich mit dem Argument, er entstamme dem Volk und sei demzufolge schon Slowene gewesen, bevor er Bischof wurde. In die Politik mischte er sich nicht ein, gegenüber den Behörden und dem Staat blieb er immer loyal, dem slowenischen Vereins- und Kulturleben bot er jedoch einen festen

Rückhalt im Rahmen der zivilen pastoralen Tätigkeit der Kirche. Nach Aufhebung der slowenischen Einrichtungen übertug er letztere auf die konfessionellen Vereinigungen und verhinderte somit die Eingriffe der italienischen Katholischen Aktion in die slowenische Kirche. Er nahm die Entscheidung des Priestervereins St. Paul über den Religionsunterricht in der Muttersprache an, der von den italienischen Schulen auf die „Pfarrschulen“ übertragen wurde. Im Juli 1931 gab er zusammen mit den Suffraganen L. Fogar und T. Pederzoli die Norme ad instructionem Cleri curati heraus, die den Eltern und den kirchlichen Behörden das Entscheidungsrecht über die Sprache im Religionsunterricht und Gottesdienst zusprachen. Bis zum Konkordat von 1929, das die italienische Kirche uniformierte, war das Bistum widerstandsfähig. Sedejs Nachfolger nahmen dagegen durch die „Romanisierung“ der Kirche an der Entnationalisierung teil, die sich zugleich als Entchristianisierung der slowenischen und kroatischen Bevölkerung auswirkte.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj - 1. junij 1996. - Ljubljana 1997. - 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. - Ljubljana 1997. - 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. - Ljubljana 1999. - 1.000 SIT

Mikužev zbornik. - Ljubljana 1999. - 2.000 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. - Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. - Ljubljana 1995. - 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. - Ljubljana 1996. - 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. - Ljubljana, Kranj 1996. - 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. - Ljubljana 1996. - 1.500 SIT

Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. - 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. - Ljubljana 1999. - 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30- zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. - Ljubljana 2001. - 2000 SIT

Zainteresirani lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.